

Віктор Вергунов,

директор Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН,
член-кореспондент НААН

**БІБЛІОТЕКА КИЇВСЬКОГО
АГРОНОМІЧНОГО ТОВАРИСТВА –
ФУНДАТОР ГАЛУЗЕВОЇ
БІБЛІОГРАФІЧНО-РЕФЕРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НА НАДДНІПРЯНЩИНІ ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті розкрито діяльність книгозбірні – єдиного на теренах Російської імперії творчого об'єднання науковців та освітян – Київського агрономічного товариства (1909–1918). Встановлено, що саме воно є першою бібліотечною установою на Наддніпрянщині, яка стала по суті предтечею і започаткувала галузеву бібліографічно-реферативну діяльність наукових (спеціальних) сільськогосподарських бібліотек загальнодержавного рівня.

Ключові слова: наукова (спеціальна) сільськогосподарська бібліотека, Київське агрономічне товариство, наукове реферування, бібліографічна діяльність.

Історичні розвідки у вітчизняній бібліотечній галузі й досі зберігають свою актуальність. Серед іншого наші дослідження розглядають історію становлення й діяльність бібліотек, віднесених до категорії спеціальних, або, як ще кажуть – наукових. При цьому вони наполягають, що поява цих бібліотек, разом із публічними, припадає саме на початок ХХ ст. [9, с. 3]. Проте, й дотепер, не проведено комплексного історичного дослідження з цього питання, тим більше щодо становлення наукових сільськогосподарських бібліотек. Історіографічний матеріал з проблематики скоріше обмежується розглядом під кутом складової історії започаткування та становлення того чи іншого аграрного вузу або дослідної установи або розглядом основних показників діяльності за різні періоди існування бібліотечного закладу.

Порушуючи тему «білих плям» в історії галузевої бібліотечної справи хотілося б звернути увагу фахівців, насамперед, на діяльність практично забутого унікального творчого об'єднання освітян і науковців – Київського агрономічного товариства (КАТ). Переконали, що його багатогранна діяльність на благо Вітчизни, ще чекає на своїх дослідників. Мало того, що

це було єдине спеціалізоване галузеве наукове товариство на території царської Росії, вражало його кількісне, а головне, якісне наповнення членами (кращими фахівцями своєї справи в країні – із 12 магістрів на всю державу у 1912 р. 8 входили до складу Товариства [6, с. 95]). Саме це й дозволило успішно вирішувати найактуальніші завдання провідної складової економіки країни – їх аграрного сектору, забезпечуючи наукову організацію агропромислового виробництва, його інформаційно-бібліотечне супроводження. Як відомо у 1914 р. Росія входила у першу п'ятірку експортерів не тільки зерна, а й інших видів сільськогосподарської продукції.

Окремі аспекти становлення і розвитку КАТ, його місце і роль в історії аграрної науки країни вже висвітлені в серії авторських статей, присвячених видатним ученим, що творили на українських теренах і були членами Товариства: С. Л. Франкфурту [3], П. Р. Сльозкіну [4], М. П. Фролову [5]. Однак, постійно працюючи з документами і матеріалами центральних архівів Києва і Харкова, переконуєшся, що пошуки в цьому напрямі потрібно продовжувати.

Датою заснування Київського агрономічного товариства слід вважати 12 лютого 1909 р., коли після сплати ним 12,75 руб. держмита, Київська адміністрація затвердила його Статут. Перші загальні збори КАТ відбулися 17 лютого того ж року у приміщенні агрономічної лабораторії Університету Св. Володимира в присутності 39 засновників. Головою правління товариства було обрано професора Київського політехнічного інституту К. Г. Шиндлера. Товаришем (заступником) голови – знакову для вітчизняної академічної науки постать, соратника академіка В. І. Вернадського по створенню УАН, керівника мережі дослідних установ Всеросійського товариства цукрозаводчиків – С. Л. Франкфурта. Неодмінними членами Правління стали І. І. Дамберг і В. М. Сазонов, а скарбничим майбутній академік АН УРСР О. І. Душечкін.

Як засвідчує опублікований звіт діяльності Товариства за 1909 р., першим питанням, яке розглядалося на Правлінні, було заснування власної бібліотеки. З цією метою розіслали 59 «уведомлений» з проханням «...безоплатной присылке трудов ...» від «...г.г. членов общества» та «...различных учреждений...» [15, с. 3]. Всю літературу, яка надходила, одержував і належним чином зберігав секретар Товариства А. В. Країнський. На 1 січня 1910 р. за бібліотекою товариства налічувалось: «...11 названий русских периодических изданий и 170 отдельных сочинений...» [15, с. 3], що забезпечувало роботу 100 його членів, з яких 34 були іногородніми. Репертуар видань, безперечно, міг бути більшим,

але давалася взнаки відсутність достатніх коштів на комплектування, при мізерному загальному бюджеті Товариства в сумі 208 руб. на 1909 р., що формувався практично тільки з членських внесків [12, с. 5], а також, окремого спеціального приміщення. Офіс Київського агрономічного товариства розміщувався в агрохімічній лабораторії Всеросійського товариства цукрозаводчиків. Все це разом неможливило повноцінне виконання бібліотечних функцій. Вони зводились переважно до формування бібліотечних фондів та їх систематизації.

Ситуація радикально змінилася вже у 1910 р. Цьому сприяла дискусія на сторінках провідних часописів щодо державної потреби в спеціальних наукових бібліотеках, зокрема щодо надання бібліотечних послуг регіонам. Особливо великого розголосу набула стаття члена Державної Думи М. Скалозубова у Санкт-Петербурзькому двотижневому журналі «Земское дело» за 20 березня 1910 р. Автор стверджував, що «лицам, интересующимся вопросами госуд. хозяйства, в провинции обычно невозможно разыскать материалов, чтобы удовлетворить свою законную любознательность» [21, с. 485], і додавав, що «нужды местных, провинциальных деятелей науки и литературы редко вызывали к себе внимание общественных учреждений...», бо «...провинцию обслуживали литераторы и учёные из столицы и крупных центров». Законотворець також відзначав, що «полувековая деятельность земств... создала кадры местных работников ... на поприще ... медицины, народного образования, агрономии...», навіть формувалися «...местные очаги научных работников». Підсумовуючи, М. Скалозубов відзначив, що чим «...глуше провинция, чем удалённой от центра, тем острее... потребность филиций публичной библиотеки», а для вирішення проблем «...частной инициативы в этом большом деле мало. Его радо взять на себя земство, и прежде всего губернское земство...» шляхом «...денежной помощи и содействием существующим библиотекам учёных обществ...» [21, с. 487].

Правління Київського агрономічного товариства, не без участі іншого депутата Держдуми, члена товариства професора С. М. Богданова і підтримки Київської губернської земської управи не тільки «почуло» М. Скалозубова, а й негайно прийняло рішення створити у своєму складі спеціальний орган, який би відповідав за пропаганду новітніх вітчизняних наукових досягнень на ниві сільського господарства та супутніх напрямів природознавства. Так, згідно з рішенням Правління, за доповіддю О. І. Душечкіна загальні збори Товариства створили комісію з перегляду сільськогосподарської популярної літератури у складі: М. П. Фролова, А. В. Країнського, А. Ф. Нестерова, С. М. Тулайкова, О. К. Філіповського,

А. Б. Скворцова, П. Й. Широких, О. І. Душечкіна, О. В. Отриганьєва, М. М. Каган і О. О. Хохлакова [11, с. 2–3]. Зрозуміло, що члени цієї комісії, у першу чергу, переглядали літературу, яка зберігалась у бібліотеці Товариства. Незважаючи на те, що в 1910 р. КАТ одержало фінансову підтримку з боку Департаменту землеробства у сумі 500 рублів на статутну діяльність, його бюджет становив тільки 687 руб. Зрозуміло, що за таких умов говорити про повноцінну роботу бібліотеки на благо аграрної науки не доводиться.

У 1911 р. кошторис КАТ досяг 2 798,89 руб. [15, с. 11]. Саме у цей час з політичних міркувань, пов'язаних із незгодою відрахувати із КПП 20 студентів – євреїв, КАТ полишає К. Г. Шиндлер і виїжджає з Києва [16]. Головою правління товариства обирають професора КПП В. В. Колкунова. Крім Комісії з перегляду популярної сільськогосподарської літератури, очолюваної О. І. Душечкіним, з лютого починає працювати Комісія з поширення сільськогосподарських знань на чолі з В. В. Колкуновим. Основне її завдання – організація «Лекцій в г. Києве для агрономів и сельских хозяев ... с целью освещения новейших успехов агрономических знаний», а також «чтений по сельскому хозяйству в городах и местечках Юго-Западного края...» і «...войсках Киевского гарнизона» [17, с. 6]. Навчально-методичний матеріал курсів забезпечувала саме бібліотека КАТ. Вона ж, завдячуючи відповідальному за її роботу А. В. Країнському, з весни 1911 року розпочала перегляд, а головне, рецензування «... как существующей, так и вновь выходящей сельскохозяйственной литературы...» і особливо «...районного характера...» [17, с. 8]. В результаті, почали з'являтися наукові реферати, у першу чергу видань, що виходили на українських землях і навіть українською мовою. Для розроблення методики написання рефератів за основу було взято книгу «К вопросу о распространении сельскохозяйственных знаний внешкольным путём», видану Імператорським Вільним економічним товариством. Протягом року вдалося переглянути всі 234 назви книг, що зберігалися у бібліотеці на 1 січня 1912 року, з яких 70 прорецензували, а на 11 брошур отримали вже готові рецензії. Для підвищення престижу цієї роботи Правління товариства виділило зі свого річного бюджету 300 рублів на оплату праці рецензентів. Крім того, вперше з 1911 р. виділялись спеціальні кошти (75 руб.) на передплату новітніх галузевих періодичних видань, а також на статутну діяльність бібліотеки. Крім А. В. Країнського, бібліотечними проблемами зокрема написанням рефератів, займалися ще 7 членів Товариства – фахівці відповідних галузей.

З 1911 р. науково-популярна діяльність КАТ отримує дедалі

більшу підтримку уряду та регіональної влади. Так, «пособие» від Департаменту землеробства зросло до 1 800 рублів, а Київське губземство вперше поставило перед активістами-аграріями завдання обстеження картопляних господарств регіону, і виділило вже для цього 800 руб. До речі внески 109 членів Товариства за 1911 р. склали тільки 250 руб. [17, с. 12].

З 1912 р. на КАТ покладають також «координирование работы земств Юго-Западного края в деле научного статистико-экономического обследования» [19, с. 7]. Відповідно якісно поліпшується бібліотечно-бібліографічна діяльність Товариства. У його штаті з'являється посада «платного делопроизводителя Комиссии по пересмотру популярной сельскохозяйственной литературы» [18, с. 8]. Її обіймає І. А. Прілежаєв за платню 25 руб. на місяць. На цього фахівця поклалася координуюча функція з перегляду та наукового реферування видань бібліотеки. До цієї роботи постійно залучалися члени Товариства. Було прийнято навіть рішення про оплату їх праці, а саме: «... за прочтение по 1 рублю за лист в 30 000 букв (от Комиссии) и 6 коп. за строку (от журнала)» [18, с. 21]. Незважаючи на вжиті заходи, протягом року вдалося прорецензувати лише 59 брошур, що зберігались у бібліотеці. До речі станом на 1 січня 1913 р. її фонд досяг 445 назв окремих книг і 35 назв російських академічних видань [18, с. 22].

Правління КАТ не задовольняли такі темпи роботи. Тому протягом листопада-грудня 1912 р. відбулося 5 засідань Комісії з перегляду популярної сільськогосподарської літератури. Серед її рішень варто виокремити такі: опрацювати нову методику написання рефератів у світлі стратегічних завдань Товариства щодо майбутнього бібліографії, а також удосконалити весь організаційний процес: «шлях книги» як при виконанні основних бібліотечних функцій, так і у процесі реферування. Було визнано, що публікація рефератів на сторінках журналу «Хозяйство» навіть під спеціальною рубрикою «Из деятельности Комиссии по пересмотру сельскохозяйственной литературы при Киевском Агрономическом обществе» є недостатньою. Було прийнято рішення про «издание собственных библиографических бюллетеней в виде ежемесячника ... размером в S листа» [18, с. 21]. Сума витрат на їх друкування, за попередніми розрахунками, становила 1 000 руб., а очікуваний прибуток – 300 руб. Члени Комісії були переконані: «... такое издание крайне своевременно: успех его обеспечен, если оно будет тесно связано с работниками и общественными организациями на местах» [18, с. 22].

У 1912 р. бюджет Товариства досяг 3 854,18 руб., а витрати на бібліотеку – 425 руб., з яких 125 руб. витрачалося на комплектування фондів. Для активізації роботи бібліотеки з популяризації новітніх галузевих знань

Правління КАТ вирішило «... учредить библиотечную Комиссию и деятельно поддерживать обмен изданиями» [18, с. 9]. (Протягом 1912 р. бібліотека разом із Правлінням розміщувалась у Києві, на Нікольсько-Ботанічній вулиці, буд. 23).

Наступного 1913 р. кошторис КАТ зріс до 5 054,18 руб. [19, с. 5], а субсидія Департаменту землеробства становила – 2 200 руб. при 800 руб. від Київського губземства. До 147 членів збільшилася чисельність КАТ [19, с. 22], а прямі витрати на бібліотеку залишилися на тому ж рівні. Однак «делопроизводитель», що нею опікувався, отримував 300 руб., а на перегляд популярної сільськогосподарської літератури додатково витрачалося ще 300 руб. Крім того, секретар Товариства, який фактично завідував його бібліотекою, отримував додатково 200 руб. на роз'їзди. Таким чином, без витрат на друк бібліографічних покажчиків, а це ще 780 руб. і 41 руб. на передплату журналів, загальна сума на бібліотечну справу вже сягала 1 091 руб. у рік. На жаль, на початку 1913 р. через хворобу склав із себе обов'язки Секретаря Товариства та очільника бібліотеки А. В. Країнський, який багато зробив для становлення її саме як спеціальної наукової бібліотеки, утвердження методологічних основ діяльності в питаннях наукового реферування. Завдячуючи А. В. Країнському та його наступнику А. Запороженку, Правління Товариства на своїх засіданнях 6 і 27 листопада 1913 р. «... принципиально высказалось за желательность издания в 1914 г. библиографического журнала под названием «Вестник текущей популярной с.-х. литературы» ... в объёме 2–3 печатных листа не реже одного раза в 2 месяца...» та підписною ціною «... 1 рубль в год и 20 копеек за № в розничной продаже» [19, с. 9]. У такий спосіб, фактично було значно розширене функціональне наповнення попереднього видання науково-реферативного характеру, яке виходило з 1913 р. під егідою Комісії з перегляду популярної сільськогосподарської літератури КАТ – «Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы».

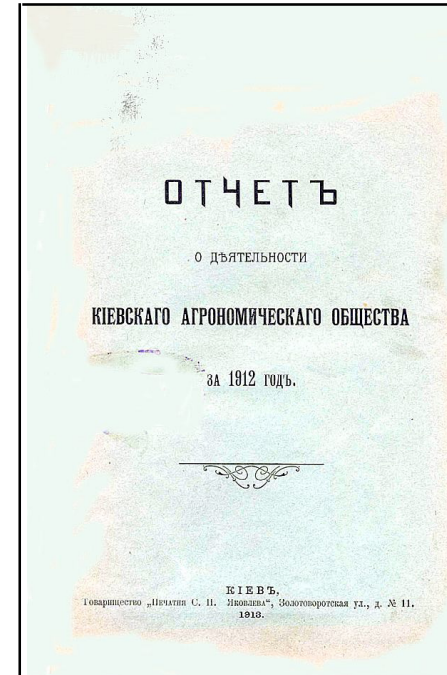
До речі, «Обзоры» вже в перший рік своєї появи стали надзвичайно популярними у різних прошарках суспільства, а особливо серед фахівців. Не випадково Правління Товариства «... в виду непрекращающихся требований на «Обзоры...» дало согласие на переиздание означенных сборников...» [19, с. 9]. З цією метою воно звернулось до Департаменту землеробства з проханням додатково виділити на цю справу 500 руб. Обраний редакцією реферативний формат подання матеріалу не тільки додав авторитету науково-популярному виданню, а й зробив його рентабельним. Потрібно віддати належне КАТ, яке постійно дбало про репрезентацію наукових здобутків своїх членів, у першу чергу, через

популяризацію їхніх публікацій, що зберігалися у бібліотеці цього творчого об'єднання. До речі, ще у 1913 р. було надруковано два випуски «Обзоров». Перший накладом 500, другий – 600 прим. На сторінках цих видань було опубліковано 126 рефератів, або, як тоді говорили, рецензій. Згодом, на прохання земств, редакцій газет і книговидавців «Обзоры» побачили світ видано узагальненою книгою накладом 2 000 прим. Крім того, наукові реферати членів КАТ під окремою рубрикою почав друкувати і журнал «Хуторянин».

За підсумками 1913 р. «...издательская деятельность ... выразилась цифрой в 3100 экз. сборников рецензий» [19, с. 11]. Враховуючи можливості того часу щодо підготовки й оперативної передачі підготовленої інформації, ця цифра не може не заслуговувати на повагу. Такі успіхи на ниві науково-бібліографічної роботи не залишилися поза увагою наукової громадськості. Не випадково Секретаря Комісії з перегляду популярної літератури КАТ І. А. Прілежаєва запросили виступити з доповіддю «Завдання бібліографії популярної с.-г. літератури у зв'язку з тенденціями розвитку суспільної агрономії» на Всеросійському сільсько-господарському з'їзді, що проходив у Києві 1–10 вересня 1913 р.

Виступ Прілежаєва «...был встречен Съездом сочувственно и тезисы его в общем были приняты» [19, с. 11]. По-перше доповідач відзначив «русское сельское хозяйство за последние годы шагнуло далеко вперед, выйдя на широкий путь капиталистического производства, утилизируя для целей собственного развития данные науки и опыта...». По-друге для подальшого свого розвитку галузь широко використовувала можливості бібліографії з метою «...инструктирования производителя с одной стороны, и – развития самостоятельного агрономического мышления в массе с другой» [12, с. 7]. Однак наявна кількість видань, що друкувалися в імперії переважно сотнями, тисячами примірників, не «...удовлетворяла даже минимум требований, какие могли и должны предъявляться...». Та й репертуар більшості з них не задовольняв потреб товаровиробників сільськогосподарської продукції. Адже за даними журналу «Сельское хозяйство и лесоводство», «... в 1900 году было выпущено всего 65 брошюр различных названий, в 1902 – 72, в 1906 – 39, в 1912 – 85, а за 5 месяцев 1913 – 135 в количестве 749 540 экземпляров» [12, с. 8].

Для вирішення актуальних проблем доповідач запропонував «...создание нового типа общественно-агрономической организации, которая бы решала как вопросы библиографии, так и развития местного издательского дела» [17, с.11]. Таку функцію на українських теренах повною мірою виконувала Комісія з перегляду популярної сільсько-

господарської літератури при КАТ. Вона фактично об'єднувала можливості бібліотеки та фахівців, які активно займалися рецензуванням або редагуванням. Саме з діяльністю останнього пов'язувалось закладення методологічних основ участі спеціальних (наукових) сільськогосподарських бібліотек процесу, висловлюючись сучасною мовою, дорадництва. Але для того часу все це мало іншу назву – «...консультационно-библиографическая районная организация» або «...консультационно-библиотечная комиссия» [12, с.11]. Таким чином, узагальнюючи чотирирічний досвід роботи бібліотеки КАТ, Прілежаєв сформулював і основний принцип її діяльності, що передбачав орієнтацію забезпечення регіону: «...чисто местной литературой по отдельным вопросам и с определенным назначением...» [12, с.12]. Не випадково, вже у 1914 р., Київське губернське земство відкриває 120 селянських сільськогосподарських бібліотек: «...по 10 в каждом уезде» [20].

Посиленню генеруючої діяльності бібліотеки КАТ та її Комісії з перегляду популярної сільськогосподарської літератури великою мірою

сприяли положення Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи, що відбувся у Санкт-Петербурзі з 1–7 червня 1911 р. Завдяки рішенням цього форуму бібліотечна справа почала розглядатися як окрема складова культури суспільства. Мало того, була усталена типологія бібліотечних установ, визначено принципи їх діяльності, а також шляхи реалізації поставлених завдань. На цьому основоположному для розвитку вітчизняної бібліотечної справи зібранні вперше йшлося про спеціальні або наукові бібліотеки. Хоча пошук оптимальності їх функціонування для потреб не тільки творчих об'єднань вчених, а й зокрема аграрної галузі і тим більше регіонального рівня перебував на початковому рівні. В цій ситуації досвід бібліотеки КАТ з багатьох позицій виявився піонерським.

Слід сказати, що за час свого існування бібліотека КАТ і Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури неодноразово і, головне, – досить вдало репрезентували свою діяльність на загальнодержавному рівні.

Станом на 1 січня 1914 р. бібліотека КАТ налічувала вже 480 примірників книг і брошур. Крім того у її розпорядженні перебувала колекція плакатів, 41 примірник. Серед починань Комісії з перегляду популярної сільськогосподарської літератури, датованих 1913 р. – розроблення спеціальної анкети та розсилання її по всьому Південно-Західному краю а це близько 1000 різних установ, редакцій газет і журналів, велика кількість сільськогосподарських товариств, відомих діячів суспільної агрономії. Все це робилося з метою тіснішої співпраці в питаннях книгообміну, щоб знати, яка саме тематика науково-популярного характеру найбільше цікавить людей на місцях. Крім того, враховуючи, що з 1912 р. Комісія вела пошук оптимального формату або методологічної основи для підготовки «Обзорів», вона на своїх засіданнях неодноразово розглядала питання «... касательно типов с.-х. популярной литературы, методов разработки той или иной темы» з метою встановлення «... большей объективности в оценке брошюры» [19, с. 12]. Врешті-решт вдалося отримати дозвіл губернатора на заснування нового друкованого органу – «Вестник о популярной с.-х. литературы», який виходив один раз у два місяці, обсягом два друкарських аркуші, накладом 2000 прим. Річна передплата «Вестника» становила 2 руб. і 20 коп. у роздрібній торгівлі. Фінансово підтримуючи це видання Київське губземство лише «для библиографии» виділило 300 руб., а полтавські колеги гарантували викупити 100 його примірників.

У загальних рисах проаналізуємо обидва ці видання КАТ, які виходили під егідою Комісії з перегляду сільськогосподарської літератури. Так, наклад першого 25-сторінкового «Обзора текущей популярной сельско-

хозяйственной литературы» виготовила друкарня товариства «Печатня С. П. Яковлева» восени 1913 р. У «Передмові» до видання зазначалося, що в часи «... всеобщего интереса к вопросам сельского хозяйства, небывалой интенсивной деятельности, в этой сфере ... внешкольному распространению сельскохозяйственных знаний в массе населения принадлежит культурническая выдающаяся роль» та «отсюда ... спрос на сельскохозяйственную и естественно-историческую литературу возрос в высокой степени». Видавці відзначають, що «настоящий небольшой сборник рецензий представляет собой первый опыт издания библиографического бюллетеня...» [17, с. 1]. Зрозуміло, що йдеться про його сільськогосподарську спеціалізацію на українських землях. Зроблений контент-аналіз рецензій – рефератів, написаних відомими вченими того часу – членами КАТ О. Філіповським, В. Колкуновим, О. Нестеровим, В. Устьянцевим, І. Бельговським та ін. Вони стосувались книг, видрукованих у Москві, Харкові, Полтаві. За тематикою умовно можна поділити на 14 напрямів сучасної аграрної науки: ґрунтознавство – 2, землеробство – 5, насінництво – 3, кормовиробництво – 7, ботаніка – 1, рослинництво – 4, фітопатологія – 1, зоотехнія – 8, економіка та організація с. г. – 7, меліорація – 1, землекористування – 1, виноробство – 1, бджільництво – 1, закордонний досвід – 1 [12].

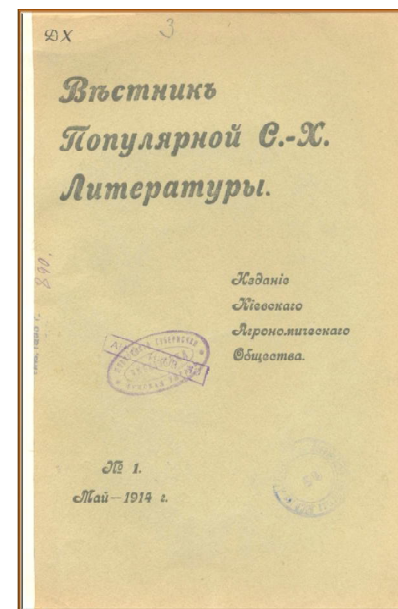
Другий випуск «Обзора» побачив світ теж у 1913 р. Він також має рубрикацію статей: ґрунти, обробіток ґрунту – 4; питання удобрення – 5; про насіння та посіви – 4; с.-г. машини і знаряддя – 2; бур'яни, заходи боротьби з ними – 5; луківництво і травосіяння – 5; загальні питання землеробства і сільського господарства, спеціальні культури – 12; садівництво, плодівництво і городництво – 7; тваринництво, ветеринарія – 17; кооперація – 9; плакати, довідкові видання і т. д. – 3; земські видання – 8. У третьому випуску «Обзора» укладачі, а це 39 осіб, жорстко не дотримувалися поділу опублікованих рецензій, що був вироблений у попередніх номерах: обробіток ґрунту, удобрення – 1; травосіяння, бур'яни – 4; загальні питання зоотехнії, тваринництва, молочна справа, птахівництво – 11; ентомологія, шкідники та шляхи боротьби з ними – 2; садівництво, баштанництво, городництво – 5; спеціальні культури – 8; загальні питання агрокультури і сільського господарства – 5; кооперація – 2; різні – 5; земські видання – 7. Слід зауважити, що у цьому випуску вперше з'являється алфавітний покажчик [13].

Найбільш «українським», за наповненням, виданням виявився 84-сторінковий четвертий випуск «Обзора», що вийшов у 1915 р. В ньому опублікували навіть реферати на окремі україномовні видання. Наприклад,

на дві книги А. Кулижного «Сільські товариства для продажу яєць» (К., 1911, 31 с.), «Як впорядкувати хліборобські товариства» (К., 1911, 46 с.), І. Щоголіва «Що шкодить нашим садкам» (К., 1913, 32 с.) та Е. Чикаленка «Розмова про сільське господарство» (Пг, 1910, 51 с.). Цей випуск «Обзора», складається із тринадцяти підвідділів: ґрунт, обробіток ґрунту – 5; питання удобрення – 5; насіння і посів – 3; луківництво і травосіяння – 3; спеціальні культури – 8; садівництво, плодівництво і городництво – 17; тваринництво, молочне господарство, ветеринарія – 5; культури і сільське господарство – 13; природознавство, с.-г. метеорологія – 4; с.-г. ентомологія і боротьба із шкідниками – 20; хвороби рослин і заходи боротьби з ними – 4; кооперація – 14; довідкові видання, різні – 6 [14].

Черговим підтвердженням важливості діяльності КАТ для вирішення актуальних бібліотечних проблем стало запрошення І. А. Прілежаєва виступити на Нараді з питань бібліографії сільськогосподарської літератури при Імператорському Вільному Економічному Товаристві, що проходила 14–16 лютого 1914 року. Серед 12 основних доповідей на зібранні його доповідь «Задачи и организация библиографии популярной литературы» стояла п'ятою. Авторське бачення місця і ролі КАТ у популяризації спеціальних сільськогосподарських знань одержало підтримку у пункті 2 резолюції Наради, де йшлося про необхідність «... образования районных организаций по сельскохозяйственной библиографии и распространению сельскохозяйственных знаний, объединяемых общей центральной организацией» [22, с. 37]. Цілком зрозуміло, що такою центральною організацією для Південно-Західного краю стала Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури КАТ. Пунктом 5 § 3 резолюції Наради передбачалося видання «...журнала, посвященного сельскохозяйственной библиографии», а наступним пунктом: «издание указателей сельскохозяйственной литературы и библиографических обзоров популярной сельскохозяйственной литературы» [22, с. 38]. Параграфом 5 затверджувалась «Программа центрального периодического органа по вопросам сельскохозяйственной библиографии и распространения сельскохозяйственных знаний» [22, с. 39]. Внаслідок таких рішень «Обзоры текущей популярной сельскохозяйственной литературы» практично втратили своє виключне значення, бо ті самі функції, але з поданням розширених матеріалів, почало виконувати нове видання КАТ – «Вестник популярной сельскохозяйственной литературы», перший номер якого вийшов вже у травні 1914 р.

«Вестник» завдяки новому формату подання матеріалу значно розширював коло своїх читачів. Варто наголосити, що опубліковані у

першому номері видання дві статті М. Неручева «Популярная сельскохозяйственная литература в ряду мер агрономической помощи» та матеріал І. Прілежаєва «Земледелец и популярная сельскохозяйственная книга», поряд із дорадницькими рекомендаціями, окреслюють основні завдання наукових бібліотек щодо інформування новітніми галузевими знаннями товаровиробників сільськогосподарської продукції. Крім того, у виданні подається розширена бібліографія нових надходжень до бібліотеки КАТ та рецензії, реферати найбільш «достойных» з них. Заслуговує на увагу і новий розділ журналу – «Хроніка», що розкриває багато тогочасних подій, рішень у агрономічному житті Південно-Західного краю, презентує провідні галузеві періодичні видання, а також можливості бібліотек, їх редакцій щодо забезпечення користувачів новітньою книжковою продукцією. Відповідальним редактором видання був голова Правління КАТ професор В. В. Колкунов.

Нічого не змінилося при поданні матеріалу і в другому номері «Вестника», що вийшов у червні 1914 р. Хоча на «злобу» дня та у зв'язку з наближенням Першої світової війни або, як тоді говорили, – «Європейської війни», у розділі «Хроніка» було надруковано дві великі інформації про поширення членами КАТ сільськогосподарських знань

серед військовослужбовців Київського гарнізону. До речі, тут наводяться дані й про аналогічні заняття у військових підрозділах Московського гарнізону [7, с. 108–111].

Вже з другого номера «Вестник» репрезентується як двомісячник. Його можна було передплачувати кожному бажаючому за ціною 80 коп. на рік і 1 руб. із пересилкою. Роздрібна ціна одного номера становила 20 коп. До речі, редакція цього видання разом із Правлінням КАТ у цей час містилася у Києві по вул. Трьохсвятительській, 9/23.

Під егідою цього унікального творчого об'єднання виходило ще одне видання – «Труды Комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края», до його підготовки особливо до популяризації знань з аграрної тематики серед різних верст населення мала безпосередній стосунок бібліотека. Протягом 1912–1917 р. вийшло п'ять випусків [26, с. 30]. До речі, і сьогодні, вони є найбільш цитованими виданнями як для фахівців аграріїв, так і вчених-істориків галузі.

Свою науково-освітню, популяризаційну зокрема бібліографічно-реферативну діяльність КАТ завершило у вересні 1918 р., коли у № 21–38 журналу «Хозяйство» побачила світ його остання інформація.

У грудні 1918 р. бібліотека КАТ стає основою книгозбірні нової організаційної структури галузевої науки у вигляді Сільськогосподарського вченого (а згодом – наукового) Комітету України на чолі з академіком В. І. Вернадським [2]. Як відомо, трохи згодом (у 1928 р.) на основі СГНКУ створюється Науково-Консультативна рада при Наркомземі УСРР, що документно обґрунтувала РНК УСРР заснувати 22 травня 1931 року Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук, яка, по суті стала предтечею сучасної Національної академії аграрних наук України. А бібліотечні фонди КАТ, відповідно, наприкінці 20-х років ХХ ст. стали складовою фондів теперішньої ДНСГБ НААН.

Підсумовуючи сказане вище, потрібно зробити такі висновки:

1. Вітчизняне сільське господарство тривалий час істотно запізнюючись у своєму розвитку на початку ХХ ст. практично виправило ситуацію за рахунок низки взаємодоповнюючих чинників. На першому місці серед них були позитивні зміни у свідомості суспільства після реформи 1861 р. Як наслідок, сформувався новий прошарок суспільства інтелігенції «по уму», а не за походженням, завдяки творчим об'єднанням якої, особливо на регіональному рівні, зростала загальна освіченість нації за рахунок не тільки побудови нових шкіл, лікарень, бібліотек, навчальних закладів, організація приватних галузевих дослідницьких установ, а й появи бажання досліджувати та примножувати природні багатства Батьківщини.

2. Поява сучасного типу спеціальних (наукових) сільськогосподарських бібліотек загальнодержавного та регіонального значення великою мірою сприяло єдине в Російській імперії спеціалізоване наукове об'єднання галузевих вчених і освітян – Київське агрономічне товариство. Адже існуюча ще з 1812 р. бібліотека Імператорського Нікітського ботанічного саду протягом усього цього часу виконувала функції, притаманні скоріше публічним бібліотекам. А запровадження Олександром І з 24 січня 1803 р. нової системи освіти (через «Попередні правила освіти») можна вважати періодом накопичення знань та умінь на шляху до заснування вузько-спеціалізованих наукових (спеціальних) бібліотек взагалі та сільськогосподарських зокрема.

У процесі пошуків вдалося виявити, що КАТ функціонувало разом зі своєю бібліотекою з 12 лютого 1909 р. по грудень 1918 р. Можна стверджувати, що за організаційною побудовою Товариство нагадувало сучасну галузеву академію. Фактично є підстави говорити, що формат КАТ (щомісячні зібрання для обговорення доповідей з найактуальніших галузевих питань) відповідає засадам існування славетної Академії сільськогосподарських наук Франції, створеній у 1761 р. у вигляді Королівського сільськогосподарського товариства провінції Париж. Також є всі підстави розглядати КАТ як одну із предтеч сучасної Національної академії аграрних наук України. До речі, як і сьогодні, відмінність між добровільними об'єднаннями вчених у вигляді товариств або академій залишається розмитою, а на початковому етапі виникнення вона була «...ще менш визначеною» [11, с. 7].

3. Науково-освітня, популяризаційна діяльність КАТ за безпосередньої участі його бібліотеки, здійснювалася через постійно діючі Комісії, що створювалися Загальними зборами Товариства. Дослідницькі роботи комісії виконували на замовлення губземств Південно-Західного Краю та Департаменту землеробства. За час існування КАТ працювало дев'ять таких комісій: 1) Комісія з проведення з'їзду фахівців з дослідної справи (з 1909 року); 2) Комісія з вивчення піщаного району Південно-Західного краю (з 1910 р.); 3) Комісія з організації колективних дослідів з сортами сільськогосподарських рослин (з 1910 р.); 4) Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури (з 1910 р.) з беззмінним її головою О. І. Душечкіним; 5) Комісія з поширення сільськогосподарських знань (з 1911 р.); 6) Комісія з обстеження картопляних господарств піщаного району (з 1911 р.); 7) Комісія з тваринництва (з 1913 р.); 8) Комісія з дослідження природи Південно-Західного краю (з 1913 р.); 9) Комісія з вивчення господарств Південно-Західного краю (з 1910 р.).

Голову Правління КАТ, цього успішного творчого об'єднання, обирали щороку на загальних зборах членів. З 17 лютого 1909 р. по 9 лютого 1911 р. ним був професор К. Г. Шиндлер, а потім, до кінця існування КАТ, – професор В. В. Колкунов. Першим обраним секретарем (а отже і зав. бібліотекою) КАТ став А. В. Країнський. У зв'язку із розгортанням діяльності та координації робіт дев'яти Комісій Товариства з 17 січня 1913 р. посада секретаря стала платною за зразком неодмінного секретаря.

4. Бібліотека КАТ з моменту свого утворення не тільки обслуговувала читачів, а й займалася бібліографічно-реферативною діяльністю, задовольняючи потреби інформативно-бібліотечного супроводження наукового забезпечення ведення сільського господарства Південно-Західного краю. Доступні офіційні друковані видання КАТ, що готувалися за безпосередньою участю бібліотеки: «Отчёты о деятельности Киевского агрономического общества» (1909–1914); «Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы» (1913–1915); «Вестник популярной сельскохозяйственной литературы» (1914); «Труды Комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края» (1912–1917), не можуть не викликати поваги за рівень наповнення спеціальним матеріалом залежно від вирішення головного завдання, що стояло перед кожним виданням. Можемо стверджувати, що вихід у світ «Обзора текущей популярной сельскохозяйственной литературы» дав відлік українському науковому сільськогосподарському реферуванню у сучасному його розумінні. Інше видання КАТ «Вестник сельскохозяйственной литературы» за своєю основною функцією – головного (Центрального) бібліографічно-реферативного журналу для аграрної галузі дореволюційної Наддніпрянщини, значною мірою нагадує теперішній єдиний у країні РЖ «АПК України», що готує і видає ДНСГБ НААН.

5. Генеруючі починання, численні напрацювання КАТ для появи у 1909 р. у бібліографічно-реферативній галузі слугували підвалинами для виникнення нового типу бібліотек – наукових сільськогосподарських бібліотек. З 1 грудня 1918 р. вся ця творча спадщина перейшла до бібліотеки СГНКУ, яка, у свою чергу, стала рушійною силою появи української спеціальної бібліографії завдяки зусиллям Бібліографічно-Бібліотечного Бюро. Системну роботу з формування сільськогосподарської бібліографії бібліотека розпочала вже у 1919 р. Її результати, крім К. Дубняка певною мірою узагальнив і академік ВУАН П. А. Тутковський. Таким чином, набувши практичного досвіду, бібліотека СГНКУ розвинула спеціальну сільськогосподарську і природничу бібліографію в Україні з питань теорії і методології набагато раніше, ніж це сталося у загальнодержавному

вимірі після першої Української Конференції наукових бібліотек, що проходила у грудні 1925 р. в Києві, після створення спеціальної бібліографічної Комісії при ВУАН.

Підбиваючи підсумки діяльності Бібліографічно-Бібліотечного Бюро з нагоди 10-річчя Жовтневої революції, його керівник К. Дубняк пише: «щодо спеціальної бібліографії на Україні, то тут перед вів СГНКУ, ... розуміючи велике значення сільськогосподарської бібліографії і надаючи великої ваги тій допомозі, що її дає бібліографія у справі розвитку с.-г. науки на Україні» [10, с. 303]. Разом з тим вчений стверджує, що «... до революції бібліографія на терені колишньої Росії була в запіллі, їй не надавалося відповідної уваги, значення її недооцінювалося ... про якусь організаційну українську бібліографію за часів царату не випадає й говорити в зв'язку з тими загальними умовами, що душили й гальмували розвиток культури на Україні» [10, с. 301]. Однак аналіз діяльності бібліотеки Київського агрономічного товариства на цій ниві дає всі підстави стверджувати, що теза К. Дубняка стосовно «запілля» бібліографії за часів царату не відповідає історичній дійсності. З 1 жовтня 1927 р. правонаступником усіх надбань на ниві розвитку бібліотек і бібліотечної справи в Україні виступила головна книгозбірня Наркомзему УСРР – його ЦНСГБ (нині – ДНСГБ НААН).

6. Названі вище офіційні друковані органи КАТ дають змогу усунути численні «білі плями», в історії аграрної науки, зокрема у питаннях становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Серед знайденого в цих виданнях варто виділити дату 1 березня 1901 р. – початок генеруючої державотворчої діяльності мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків на чолі із соратником академіка В. І. Вернадського по створенню УАН С. Л. Франкфуртом [14, с. 2]. Саме в агрохімічній лабораторії цього громадського утворення В. І. Вернадський провів дослідження з подільським каоліном, результати яких доповів у 1922 р. на засіданні Паризької Академії Наук, що стало датою визнання української науки на міжнародному рівні [6, с. 9]. Саме в цих виданнях вперше опубліковано матеріали про діяльність КАТ щодо запровадження вітчизняної вищої агрономічної освіти та заснування Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції [14, с. 3]. Тому з впевністю можна говорити, що в разі відсутності архівних матеріалів бібліотечні фонди КАТ можуть виконувати функцію об'єктивного джерела для вивчення багатьох сторінок вітчизняної історії, стати в нагоді сучасним вченим-дослідникам.

Список використаних джерел

1. *Вергунов В. А.* Почему мы забыли Шиндлера? / В. А. Вергунов, А. С. Мудрук // Зеркало недели. – 2001. – № 41 (20–26 окт.). – С. 21.
2. *Вергунов В. А.* Академік В. І. Вернадський – один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні / В. А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т, Держ. наук. с.-г. б-ка Укр. Акад. аграр. наук, АН Вищої шк. України ; відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2006. – Вип. 26. – С. 25–52.
3. *Вергунов В. А.* С. Л. Франкфурт і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (1901–1920 рр.) / В. А. Вергунов // Історичні записки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України. Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля ; редкол. : В. П. Михайлюк та ін. – Луганськ, 2006. – Вип. 11. – С. 204–240.
4. *Вергунов В. А.* Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннєва інспекція. – К., 2007. – 180 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 19).
5. *Вергунов В. А.* Дослідження ґрунтів Київщини та перша ґрунтова карта України у світлі творчої спадщини М. П. Фролова / В. А. Вергунов ; Часопис української історії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, каф. укр. історії та етнополітики. – 2007. – Вип. 8. – С. 58–69.
6. *Вергунов В. А.* Еволюція наукових засад на шляху до природоохоронного адаптивно-ландшафтного меліоративного землеробства / В. А. Вергунов ; НААНУ, ДНСГБ. – К., 2010. – 176 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 37).
7. Вестник популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое общество. – К., 1914. – № 2 (июль). – 120 с.
8. *Дубняк К.* Досягнення української науки в галузі бібліографії, зокрема природознавчої / Кость Дубняк // Вісн. Природознавства / Природнич. секція Харківського наук. т-ва. – Х., 1927. – № 5–6. – С. 301–305.
9. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2009. – 530 с.
10. Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті 1918–1998 / С. Кульчицький, Ю. Павленко, С. Руда, Ю. Храмов. – К. : Фенікс, 2000. – 527 с.
11. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое общество, Комиссия по пересмотру с.-х. литературы. – К. : Типолитогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – Вып. 1. – 25 с.
12. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое общество, Комиссия по пересмотру с.-х. литературы. – К. : Типолитогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – Вып. 2. – 55 с.
13. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое общество, Комиссия по пересмотру с.-х. литературы. – К. : Типолитогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1914. – Вып. 3. – 47 с.
14. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое общество, Комиссия по пересмотру с.-х. литературы. – К. : Типолитогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1915. – Вып. 4. – 84 с.
15. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1909 г. – К., 1910. – 6 с. – (Отг. из журн. «Хозяйство» № 6 за 1910 г.).
16. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1910 г. – К., 1911. – 7 с.
17. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1911 г. – К., 1912. – 13 с.
18. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1912 г. – К. : Тов-во «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – 31 с.
19. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1913 г. – К. : Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1914. – 32 с.
20. Сельскохозяйственные библиотеки // Вестн. популярной с.-х. литературы / Киевское агрономическое общество. – К., 1914. – № 1 (25 мая). – С. 46.
21. *Скалозубов Н.* Научные библиотеки в провинции / Н. Скалозубов // Земское дело. – 1910. – № 6 (20 марта). – С. 485–487.
22. Совещание по вопросам библиографии сельскохозяйственной литературы // Вестн. популярной с.-х. литературы / Киевское агрономическое общество. – К., 1914. – № 1 (май). – С. 36–41.